

روایت گل سرخ،

برگزیده حکایات امام حسین (ع) در متون کهن فارسی

نسرین حیدرزاده*

* روایت گل سرخ، برگزیده حکایات امام حسین (ع) در

متون کهن فارسی

* به کوشش مهدی الماسی

* چاپ اول، تهران: سوره مهر، ۱۳۸۹

واقعه کربلا و شهادت امام حسین (ع) و یاران باوفایش، آن هم پس از ۶۰ سال از هجرت پیامبر اکرم (ص) و در دوران اوج گسترش اسلام در سراسر جهان، همچون زخمی کاری در پیکر مُنادیان پیام معنویت اسلامی بود. از سال ۶۱ هجری قمری تا به امروز، این واقعه به زبان‌ها و شیوه‌های مختلف، نقل و از جوانب متفاوت، ارزیابی، تحلیل و تفسیر شد. ساخت حسینه‌ها، تکیه‌ها، سقاخانه‌ها و برگزاری آیین‌های بزرگداشت سالانه و مراسم نوحه‌خوانی و مرثیه و تأثیر عاشورا در هنر و شعر و ادبیات، نمایش، تعزیه، نقاشی و نقالی، موسیقی و در روزگار ما سینما، نمونه‌هایی آشکار از حیات فرهنگ عاشورایی در متن زندگی مردم سرزمین ما در سالیان متمادی است. حکایات و روایات حسینی و عاشورایی در متون کهن فارسی، نمایی دیگر از فرهنگ عاشورا در آثار مکتوب است که شامل موضوعات و مفاهیمی نظیر تولد امام، روابط و سخنان پیامبر اکرم (ص) درباره امام حسین (ع)، سیر و سلوک شخصی امام حسین (ع) در خلوت و جلوت، ماجراهای واقعه عاشورا، حوادث تاریخی پس از عاشورا و بازماندگان واقعه و... است. غیر از متون کهن فارسی، از دیرباز، هزاران حدیث و نقل و خبر و روایت و اشارت و داستان، از غیر شیعیان (از حنفی مذهب‌ها تا مالکی و شافعی و...) در کتاب‌ها و منابع معتبر حدیث و تفسیر و ادبیات و شعر و تذکره و تراجم و رجال و دایرةالمعارف و سفرنامه‌ها و متون عرفانی در باب سیدالشهداء و واقعه عاشورا ثبت و ضبط و نقل شده است. حتی در برخی از کتاب‌ها که به لحاظ موضوعی، چندان ارتباط مستقیمی با این ماجرا ندارند، نظیر آثار کلامی و اعتقادی و کتاب‌های ملل و نحل و لغت و نحو و بلاغت، نیز می‌توان ردی از آن را یافت و موارد درخور ملاحظه‌ای را دید و دریافت. از منظری کلی، می‌توان در آثار مکتوب بازمانده از سالیان و سده‌های گذشته، در نقل، روایت و تفسیر زندگی امام حسین (ع) و وقایع عاشورا، سه رویکرد را دید: نخست، رویکرد خیال‌پردازانه و اسطوره‌ای و عاطفی، که مبتنی بر غلو در ابعاد شخصیتی قهرمانان و حوادث است. سپس رویکرد تعقلی و تحلیلی است که بر پایه مستندات تاریخی، به تفسیر و تحلیل وقایع و آموزه‌های عاشورا از ابعاد مختلف می‌پردازد، و در رویکرد سوم، تفسیر عرفانی وقایع

حکایات و روایات حسینی و عاشورایی در متون کهن فارسی، نمایی دیگر از فرهنگ عاشورا در آثار مکتوب است که شامل موضوعات و مفاهیمی نظیر تولد امام، روابط و سخنان پیامبر اکرم (ص) درباره امام حسین (ع)، سیر و سلوک شخصی امام حسین (ع) در خلوت و جلوت، ماجراهای واقعه عاشورا، حوادث تاریخی پس از عاشورا و بازماندگان واقعه و... است

عاشورا مدّ نظر است؛ همچون: مثنوی‌های گنجینه الاسرار عمّان سامانی و زبدة الاسرار صفی‌علی‌شاه.

مجموعه حاضر، گزیده‌ای است از حکایاتی با موضوع امام حسین (ع). این گزیده به کوشش مهدی الماسی و پس از فیش‌برداری از ۱۳۰ عنوان کتاب (حدود ۲۴۰ مجلد)، از جمله متون کهن فارسی - از قرن چهارم تا دوران قاجار - اعمّ از کتب تاریخی، ادبی، عرفانی، تفسیری و...، با موضوع امام حسین (ع) آماده گردیده است؛ حکایاتی که طیف رنگینی از داستان‌های تاریخی و روایات اسطوره‌ای را توأمان تشکیل می‌دهد. گزیده حاضر، ۵۰ عنوان کتاب را شامل می‌شود که از تاریخ طبری (تاریخ الأمم و الملوک)، اثر ابوجعفر محمد بن جریر طبری، آغاز شده و با قمعام زخار و صمصام تبار، اثر فرهاد میرزا (معمدالدوله) به پایان می‌رسد. ترتیب کتاب‌ها بر اساس تاریخ تألیف و یا با توجه به زمان زندگی و مرگ مؤلفان آنها تنظیم شده است و از این جهت، امکان پی‌گیری روند تحوّل و تطوّر نثر فارسی از قرن چهارم تا دوران قاجار، برای خوانندگان و علاقه‌مندان چنین مباحثی آسان شده است. روش کار گردآورنده کتاب بدین گونه بوده که پس از معرفی اجمالی نویسنده یا مترجم کتاب، نیز مختصات هر کتاب و معرفی دیگر آثار نویسنده، حکایت یا حکایاتی مرتبط با واقعه عاشورا را از متن همان کتاب برای شاهد مثال می‌آورد. در این مجموعه، که با تاریخ طبری، اثر محمد بن جریر طبری و ترجمه ابوعلی محمد بن محمد بن عبدالله بلعمی آغاز شده است، می‌خوانید:

«طبری، نویسنده تاریخ طبری (۲۲۵-۳۱۰ هـ.ق)، مفسّر و فقیه مشهور ایرانی، یکی از بزرگ‌ترین مورّخان عالم اسلام است. طبری همه عمر خود را صرف تحصیل و تحقیق و تألیف کرد و در تاریخ، علوم قرآنی، تفسیر، اخلاق، ریاضیات و طب و لغت و صرف و نحو عربی استاد شد. مهم‌ترین اثر او، کتاب مشهور تاریخ الأمم و الملوک، مشهور به تاریخ طبری است. این کتاب از قدیم‌ترین آثار نثر فارسی به شمار می‌رود و از لحاظ موضوع تاریخی، دربرگیرنده تاریخ پیامبران و سلاطین، از بدو آفرینش تا آغاز قرن چهارم هجری است و از لحاظ کاربرد واژه‌های اصیل فارسی و نوع نگارش، قابل توجه و دارای نثری مرسل و روان است. ترجمه بلعمی مشهور به تاریخ بلعمی است» (صص ۲۷-۲۸).

نگارنده در ادامه این معرفی، حکایتی از این کتاب را در رابطه با واقعه عاشورا و چگونگی به شهادت رسیدن امام حسین (ع) و بارانش در ۱۲ صفحه به همراه ترجمه اشعار عربی در پاورقی نقل می‌کند.

شرح التعرّف لمذهب النصوصه اثر مستملی بخاری، دومین کتابی است که حکایاتی از عاشورا از آن برگرفته شده است. این کتاب، از کهن‌ترین متون فارسی در باب تصوّف است. مستملی بخاری در این شرح، سخنان خود را با اشاره به آیات قرآن کریم و سخنان حضرت رسول (ص) و اقوال و حکایات و مشاهدات مشایخ بر طریق سنت و جماعت مؤکد کرده است. سه حکایت با موضوع امام حسین (ع) در این بخش درج شده است.

شرف النبی، اثر ابوسعید واعظ خرگوشی و ترجمه نجم‌الدین محمود راوندی، از کتب نامدار سیره پیامبر گرامی اسلام (ص)، دارای نثری ساده و روان است. از این کتاب ۹ حکایت درج گردیده که یکی از آنها عبارت است از:

«از ابو هُریره - رضی الله عنه - روایت است که رسول (ص)، حسین بن علی را بوسه می‌داد. اقرع بن حابس گفت: مرا ده پسر هستند؛ هرگز یکی را بوسه ندادهم. رسول - علیه السلام - گفت: مَنْ لَا يَرْحَمُ لَا يَرْحَمُ. هر که رحمت نکند بر وی رحمت نکنند.»

تاریخ سیستان: مؤلف این کتاب تاریخی تاکنون شناخته نشده است. متن کتاب، منبع اطلاعات دست‌اول درباره یعقوب لیث و حمزه خارجی و مهلب بن ابی‌صفره است. نویسنده متن اصلی، نوشته خود را در حدود سال ۴۵۰ هـ. ق به پایان برده است. بعدها، یک یا چند نفر دیگر مطالبی به کتاب افزوده‌اند. علاوه بر سادگی و ایجاز و به کار نبردن مترادفات و سجع و پرهیز از ترکیبات عربی، نمونه‌های فراوانی از اصطلاحات و واژگان خاص روزگار مؤلف در متن وجود دارد.

شهاب الأخبار فی الحکم و الأمثال و الآداب الشرعیة، اثر قاضی قضای مغربی و مترجمی ناشناس است. مؤلف کتاب، محدث، مورخ و واعظ شافعی مصری، در گذشته به سال ۴۵۴ هـ. ق است. این کتاب، دربرگیرنده نزدیک به ۱۰۰۰ سخن از پیامبر اسلام (ص) است که اسناد آنها ذکر نشده است. ترجمه حاضر، پیش از سال ۵۸۷ هـ. ق تحریر شده؛ سبک فارسی آن، بسیار کهن است و مترجم کوشیده است رسم امانت را رعایت کند. در این ترجمه، لغات و عبارات شیوا و رسا کم نیست. از این اثر، دو حکایت کوتاه درباره امام حسین (ع) درج گردیده است.

در ادامه حکایاتی کوتاه با موضوع امام حسین (ع) و عاشورا، از این کتب درج گردیده است:

- کشف المحجوب اثر ابوالحسن علی بن عثمان بن علی جلابی هجویری (قرن چهارم و پنجم هجری) و از قدیم‌ترین کتب در حوزه تصوّف به زبان فارسی؛

- تاج التراجم فی تفسیر القرآن الأعاجم، اثر ابوالمظفر شاهفور بن طاهر بن محمد اسفرامی، از محدثان مشهور سده پنجم هجری؛

- سیاستنامه اثر ابوعلی حسن، ملقب به خواجه نظام‌الملک، وزیر آلبارسلان و ملکشاه سلجوقی، و کتابی درباره سیاست مُدُن و شیوه حکومت. این کتاب، سرشار از نکات تاریخی و اخلاقی است و نثر کتاب، روان و ساده و بدون پیچیدگی است؛

غیر از متون
کهن فارسی، از
دیرباز، هزاران
حدیث و نقل و
خبر و روایت و
اشارت و داستان،
از غیرشیعیان (از
حنفی مذهبها
تا مالکی و
شافعی و...) در
کتابها و منابع
معتبر حدیث و
تفسیر و ادبیات
و شعر و تذکره
و تراجم و رجال
و دایرةالمعارف و
سفرنامهها و متون
عرفانی در باب
سیدالشهداء و
واقعة عاشورا ثبت
و ضبط و نقل شده
است

- تفسیر سورآبادی، اثر ابوبکر عتیق نیشابوری (در گذشته به سال ۴۹۴ هـ. ق.)، در این تفسیر، مؤلف پس از حمد خدا و ستایش رسول اکرم(ص) و ذکر مقدماتی درباره تفسیر و راویان مورد اعتماد نویسنده، تمام قرآن را از آغاز تا پایان، ترجمه و تفسیر کرده است. ویژگی خاص این تفسیر، در طرح سؤال و جوابی است که نویسنده غالباً پس از ترجمه یک آیه یا جزئی از آیه، به قصد حل مشکلی آورده است. این تفسیر، نثری زیبا و مرسل دارد و سرشار از لغات و اصطلاحات و ترکیبات خوش تراش فارسی است؛

- نزهة الکرام و بستان العوام، اثر محمد بن حسین بن حسن رازی، از دانشمندان شیعه در قرن ششم و هفتم هجری. این کتاب به زبان فارسی و در حقانیت شیعه و در امامت و ولایت نگاشته شده است. شیوة کتاب به گونه عظم در مجالس است. - کیمیای سعادت، به قلم امام محمد غزالی (در قرن پنجم و ششم هجری). این کتاب دربرگیرنده آراء عارفانه غزالی، بعد از انقلاب روحی وی است. کتاب به زبان شیوای فارسی نوشته شده است، که به نوعی، خلاصه‌ای از کتاب حجیم احیاء علوم الدین وی است که به زبان عربی است؛ احیاء علوم الدین را مؤیدالدین محمد خوارزمی به فارسی ترجمه کرده است. - کشف الأسرار و عدة الأجر، اثر ابوالفضل رشیدالدین میبیدی، که از مهم‌ترین تفاسیر فارسی قرآن کریم در اوایل قرن هشتم هجری است. میبیدی تفسیر عرفانی خواجه عبدالله انصاری را در تألیف تفسیر خود، اساس کار قرار داده است. تفسیر سُور و آیات در سه نوبت آمده است: نخست ترجمه آیات به زبان فارسی؛ سپس اخبار و آثار و احکامی که در باب آیات ترجمه‌شده در نوبت اول آمده، ذکر شده است؛ و در نوبت سوم، تأویل عرفانی آیات آمده است.

- روح الأرواح فی شرح اسماء الملک الفتح، اثر شهاب‌الدین احمد سمعانی، از خانواده‌ای اهل دانش و فضل در قرن پنجم و ششم هجری. این کتاب از شاهکارهای دیرینه کهن زبان و ادبیات فارسی است و موضوع اصلی کتاب، شرح اسماء الحسنة الهی است.

- روض الجنان و روح الجنان، از ابوالفتح رازی (نیمه قرن پنجم و ششم). این کتاب از تفاسیر معتبر قرآن کریم به زبان فارسی است و ۲۰ جزء دارد. نویسنده در تفسیر هر یک از سوره‌ها، اطلاعاتی را درباره نام آن و شماره آیات و اینکه مکی یا مدنی است، و نظرهای قراء را درباره آیات و امثال و... ذکر می‌کند. این کتاب به علت وسعت دایرة واژگانی و دستور زبان و نثر ساده‌ای که دارد، از اهمیت والایی در میان کتب نثر فارسی برخوردار است.

- در ادامه، کتاب الفتح، اثر ابومحمد احمد بن علی اعثم کوفی اکندی و ترجمه محمد بن احمد مستوفی هروی، معرفی شده است. این کتاب به نام‌های دیگر، از جمله فتوحات شام، تاریخ نگرستان و کشف الظنون نیز آمده است. نویسنده کتاب، محدث، شاعر و مورخ بزرگ شیعی در قرن سوم و چهارم هجری است. این کتاب حوادث و دوران تاریخی آغاز خلافت عثمان تا خلافت هارون را روایت می‌کند. در این بخش، به تفصیل، حکایاتی با این عناوین درج گردیده است: بیعت خواستن یزید از امام حسین(ع)؛ ذکر شکایت حسین بن علی بر سر تربت سرور عالمیان، محمد(ص)؛ وصیت‌نامه حسین بن علی به برادر خود، محمد حنفیه؛ ذکر ارسال رسل و رسایل کوفیان به حسین بن علی؛ رسیدن خبر کشته شدن مسلم بن عقیل به امیرالمؤمنین حسین(ع)؛ حسین بن علی(ع) در راه کوفه؛ حسین بن علی(ع) در کربلا؛ شهادت حسین بن علی و یارانش در کربلا؛ ذکر روایات در باب شهادت حسین بن علی(ع).

- تذکره الاولیاء عطار نیشابوری، از شاعران و عارفان نامی ایران در قرن ششم و اوایل قرن هفتم هجری. این کتاب، سرگذشت ۹۶ تن از اولیاء و مشایخ با ذکر مقامات و مناقب و اخلاق و مواعظ حکمت‌آمیز آنان است. این کتاب، جز در مقدمه، که از نثری مسجع برخوردار است، دارای نثری ساده است. عنوان تنها حکایتی که از این کتاب آمده است، «ذکر امام محمد باقر(ع)» نام دارد.

- جوامع الحکایات و لواع الروایات، اثر محمد بن محمد عوفی بخاری، از مشاهیر دانشمندان و نویسندگان اواخر قرن ششم و اوایل قرن هفتم هجری و مهم‌ترین اثر نگارنده است.

- تحفة الأجرار فی مناقب الأئمة الأطهار، اثر عمادالدین حسن بن علی طبری. این کتاب در اثبات ولایت و امامت امیرالمؤمنین و حقانیت تشیع نگاشته شده است. روشن‌بینی و پرهیز از تعصب خام، از ویژگی‌های کتاب است.

- مصابیح القلوب، از ابوسعید حسن بن حسین شیعی سبزواری، که در ۵۳ فصل، ترجمه و شرح ۵۳ حدیث از رسول اکرم(ص) است و سرشار از حکایات خواندنی. در یکی از این حکایات می‌خوانید:

«روزی سائلی سؤال کرد. حسین بن علی(ع) حاضر بود؛ گفت: می‌دانید که چه می‌گوید؟ می‌گوید که من رسول ترازی می‌شمام. اگر چیزی بدهید، از برای شما بگیرم و آنجا برم، و اگر ندهید، دست تهی بدانجا روم» (ص ۱۶۶)؛

- راحة الأرواح، اثر ابوسعید حسن بن حسین شیعی سبزواری. در این بخش، بدون معرفی کتاب و نویسنده، سه حکایت از این اثر فراهم آمده است؛

- تحفة الأخوان فی خصایص الفتنان، از کمال‌الدین عبدالرزاق کاشانی، که کتابی است در معرفی رسم و ملوک جوانمردان. کتاب دارای نثری شیوا و خالی از تکلف است. در تنها حکایتی که از این اثر آمده است، می‌خوانید:

از منظری کلی، می توان در آثار مکتوب بازمانده از سالیان سده های گذشته، در نقل، روایت و تفسیر زندگی امام حسین (ع) و وقایع عاشورا، سه رویکرد را دید: نخست، رویکرد خیال پردازانه و اسطوره های و عاطفی، که مبتنی بر غلو در ابعاد شخصیتی قهرمانان و حوادث است. سپس رویکرد تعقلی و تحلیلی است که بر پایه مستندات تاریخی، به تفسیر و تحلیل وقایع و آموزه های عاشورا از ابعاد مختلف می پردازد، و در رویکرد سوم، تفسیر عرفانی وقایع عاشورا مد نظر است

۳۲

کتاب ماه ادبیات شماره ۴۵ (پیاپی ۱۵۹) دی ۱۳۸۹

«روزی میان حسن و حسین - علیهما السلام - ماجرای سخت پیدا شد، چنان که چشم از یکدیگر اعراض نمودند. حسین در استغتاب (آشتی خواستن)، استبطاء (درنگ کردن) نمود، تا حسن بیامد و او را در کنار گرفت و خشنود کرد. حسین گفت: دانی چرا تأخیر کردم با وجود آنکه تو مهتر و بهتری؟ گفت: چرا؟ گفت: آن را که تقدّم نماید، به صلح و استرضاء، چند ثواب است. خواستم تا آن ثواب، تو را باشد، و الا پیش تر، من از تو خشنودی جستمی، والله الموفق» (صص ۱۷۴-۱۷۳).

- تجارب السلفه از هندوشاه بن سنجر بن عبدالله صاحبی نخجوانی. مؤلف این کتاب از منشیان معروف و از نویسندگان قرن هفتم و هشتم است که این کتاب را در سال های ۷۳۲ - ۷۳۴ تألیف کرده است. موضوع کتاب، تاریخ خلفا و وزرای اسلام است تا انقراض خلافت عباسی. شیوه نگارش کتاب، سلیس و روان است. «حق طلبی امام حسین (ع)، عاشورا و...» تنها حکایتی است از این کتاب که در این بخش درج گردیده است.

- نفایس الفنون فی عرایس العیون از شمس الدین محمد بن محمود آملی. این اثر کتابی است دایره المعارف گونه و دربرگیرنده علوم و فنون و معارف زمان مؤلف که بین سال های ۷۳۵-۷۴۲ تألیف گردیده است. کتاب دو قسمت دارد: علوم اوایل و علوم اواخر. نثر کتاب، علمی و ساده و فصیح است. از این اثر دو حکایت در کتاب درج گردیده که یکی از آنها بدین قرار است: «نقل است که چون زهر بر حسن بن علی - علیه السلام - اثر کرد، امام حسین (ع) گفت: ای برادر، ما را خبر کن که این معامله با تو که کرد. حسن (ع) فرمود: در چنین حالت از من افشاء سر و غمآزی پسندیده نباشد» (ص ۱۸۰).

- مصباح الهدایة و مفتاح الکفایة، اثر عزالدین محمود بن علی کاشانی - از عرفا و حکمای قرن هفتم و هشتم. - مناقب العارفین، اثر شمس الدین احمد افلاکی، از نویسندگان و مؤلفان متصوف قرن هشتم هجری. این کتاب دربرگیرنده اطلاعاتی درباره مولوی و خاندان او و مشایخ سلسله مولویه و شرح احوال کرامات آنان در ۱۰ فصل است. این کتاب دارای انشائی سلیس و روان و نشان دهنده نفوذ زبان و ادب فارسی در قرن هشتم در آسیای صغیر در بین ساکنان باسواد آن سرزمین، به خصوص صوفیان خرقه مولویه است.

- ینوع الأسرار فی نضایح الأبرار، کتابی در پند و اخلاق و حکمت و عرفان، از کمال الدین حسین بن حسن خوارزمی است. وی در این کتاب، نخست آیه های از قرآن یا حدیثی را نقل می کند و سپس به شرح و تفسیر آن می پردازد. آنگاه حکایات، اخوان و امثالی مرتبط با آن را می آورد. نثر این کتاب یکدست نیست و گاهی روان و بی تکلف و زمانی دشوار و متکلف و یا میانه این دو است.

- جواهر الأسرار و زواهر الأثر، از همان مؤلف.

- روضة الصفة اثر میرخواند (۸۳۸ - ۹۰۳ هـ ق). این کتاب حوادث تاریخ عالم، از آغاز خلقت تا ظهور اسلام و پس از آن، تاریخ اسلام تا عهد سلطان حسین بایقرا را ذکر می کند. نثر کتاب، مسجع و آکنده از صنایع بدیعی است.

- حبیب السیر فی اخبار افراد البشر، اثر غیاث الدین خواندمیر (۸۸۰ - ۹۴۳ هـ ق). این کتاب مهم ترین اثر نویسنده و شامل وقایع مهمی از خلقت تا سال ۹۳۰ هـ ق است و از نظر جامعیت مطالب، سهولت انشاء و اطلاعات سودمند و مشروح دوران مؤلف، شایان توجه است.

عناوین برخی از حکایاتی که در این بخش درج گردیده، عبارت است از: ذکر بعضی از احادیث و اخبار، که دلالت دارد بر علو شأن آن امام بزرگوار؛ ذکر اخبار مصطفی (ص) از واقعه های کربلا؛ ذکر مراسله کوفیان به امام حسین - علیه السلام - و شهید شدن مسلم بن عقیل به تیغ اصحاب ظلم و ظلام؛ ذکر نهضت امام حسین (ع) از حرم ایزد - سبحانه و تعالی - و رسیدن به صحرای غم فرسای کربلا؛ ذکر توجه عمر بن سعد به حرب امام حسین و بیان کیفیت شهادت قره العین سید ثقلین؛ - آثار احمدی از احمد بن تاج الدین استرآبادی (از علمای قرن دهم هجری). آثار احمدی حاوی بخشی از تاریخ صدر اسلام است که در آن، زندگی نامه پیامبر اسلام و جنگ های وی و در پایان، اندکی از زندگی نامه امامان دوازده گانه شیعیان یاد شده است. کتاب به احتمال زیاد در سال ۹۶۴ هـ ق کتابت شده است، نثری روان و فهمیدنی برای عموم دارد و نگاه مؤلف به وقایع و اشخاص تاریخی، بی طرفانه و محترمانه است.

- حدائق الحقایق فی کشف الأسرار و الدقائق، از ملا معین الدین فراهی هروی (متوفای ۹۰۸ هـ ق).

- روضة الشهبه از ملا حسین واعظ کاشفی سبزواری (متوفای ۹۱۰ هـ ق). این کتاب در شرح حال شهدای کربلا نگاشته شده و لفظ «روضه» اشاره است به روضه بهشت، که مقام شهداست. همچنین لفظ روضه خوانی از نام این کتاب و نظایر آن اقتباس شده است. مطالب کتاب، رویکردی اسطوره ای در نقل وقایع کربلا دارد. این کتاب به لحاظ ضعف اسناد تاریخی، مورد انتقاد شدید پژوهشگران دینی در قرن اخیر بوده است. نثر کتاب، روان است و در متن، جا به جا اشعاری در ثنای شهدای کربلا آمده است.

- لطایف الطوائف اثر فخرالدین علی بیهقی (وفات ۹۳۳ هـ ق)، فرزند ملا حسین کاشفی. این کتاب مجموعه نفیسی از لطایف طبقات مختلف و سرشار از نکات ادبی و اطلاعات تاریخی است.

- شرح احتجاج، از نظام الدین احمد غفاری مازندرانی.

- انیس المؤمنین، از محمد بن اسحاق بن محمد حموی (از دانشمندان روزگار شاه طهماسب اول صفوی). این کتاب در شرح احوال و تاریخ چهارده معصوم (ع) است که در ضمن آن، مطالب تاریخی مهم معاصر ایشان نیز بیان شده است؛ چنان که صفحات بسیاری از کتاب به قیام ابومسلم خراسانی اختصاص پیدا کرده است.

- بهارستان عبدالرحمن جامی.

- منهج الصادقین و الزام المخالفین، اثر ملا فتح الله کاشانی (وفات: ۹۸۸ هـ. ق).

- حدیقه الشیعه، اثر مقدس اردبیلی، در ۲ جلد؛ جلد نخست، شرح احوال نبی اکرم و جلد دوم در حالات و زندگی ائمه اطهار شیعه (ع). در این کتاب، نگارنده عمده مطالب را از کتاب‌های اهل سنت نقل کرده است.

- مجالس المؤمنین، از قافی نورالله شوشتری / لطایف لغیبه آیات العقائد، از سید احمد بن زین العابدین علوی عاملی / روضه الانوار عباوسی، از محقق سبزواری / جلاء العیون، از محمدباقر مجلسی / عین الحیات، از همان مؤلف / روضات الجنان و جنات الجنان، از حافظ حسین کربلایی تبریزی / عنوان الکلام، از آخوند ملا محمدباقر فشارکی / ناسخ التواریخ، از میرزا محمدتقی خان فشارکی / الکلیل المصاب فی مصائب اللطائف، از محمد بن سلیمان تنکابنی / فیض الدموع، از محمدابراهیم نواب تهرانی (بدایع نگار) / مقام زخار و صمصام تبر، از فرهاد میرزا (معتدل‌الدوله). این کتاب از نظر دقت در انتخاب منابع اخبار مقتل سیدالشهداء، کاری درخور است. تألیف این کتاب به سال ۱۳۰۵ هـ ق به اتمام رسیده است.

ارزیابی کلی کتاب

در نگاهی کلی، می‌توان کتاب را دارای ساختاری خوب دانست. گردآورنده در ابتدا به معرفی نویسنده و یا مترجم هر کتاب، آثار دیگر نویسنده، مختصات کتاب و ویژگی سبکی کتاب پرداخته، آنگاه حکایت یا حکایاتی از کتاب معرفی شده با موضوع امام حسین (ع) و عاشورا را آورده است. ترجمه تمام سروده‌های عربی و معانی واژه‌ها نیز در پاورقی کتاب فراهم آمده است. همچنین گردآورنده کتاب، از منابع بسیار (۱۳۷ منبع) سود جسته، که فهرست همگی آنها را در پایان کتاب آورده است. اما بر این اثر اشکالاتی وارد است، که عبارتند از:

۱. عبارت «به کوشش» بر روی جلد کتاب، صحیح نیست. لازم بود بر روی جلد ذکر شود: «مجموعه حکایات، با گردآوری، یا تهیه و تنظیم مهدی الماسی».

۲. در فهرست کتاب، با توجه به اینکه گردآورنده از ۵۰ عنوان کتاب یاد کرده، در شماره‌گذاری کتاب‌ها به اشتباه، ۵۱ شماره (به همراه مقدمه) ذکر شده است.

۳. گردآورنده در ابتدای آوردن حکایات، به معرفی نویسنده آن کتاب و دیگر آثار او پرداخته است. اما این امر درباره سه عنوان کتاب، یعنی شرح احتجاج نظام‌الدین احمد غفاری مازندرانی، لطایف لغیبه آیات العقائد سید احمد بن زین العابدین علوی عاملی و عنوان الکلام آخوند ملا محمدباقر فشارکی صورت پذیرفته و گردآورنده تنها به ذکر حکایات در این بخش‌ها بسنده کرده است، که این امر تا حدودی ساختار کتاب را بر هم می‌زند.

۴. در بخش فهرست منابع، شماره چاپ کتاب‌ها درج نگردیده است.

۵. نکته‌ای که به دفعات در کتاب به چشم می‌خورد، آوردن شاهد مثال‌های تکراری است؛ برای نمونه، می‌توان این موارد را برشمرد:

الف. سوار شدن امام حسن و امام حسین (ع) در زمان کودکی آنها بر شانه‌های پیامبر و اینکه پیامبر (ص) به آنها فرمود: جد شما چه خوب شتری است و شما چه خوب سوارانی هستید. (صص ۱۶۲-۱۶۱، ۱۸۴)، ص ۴۶، صص ۱۶۴-۱۶۳.

ب. قهر کردن امام حسن و امام حسین (ع) با یکدیگر و آشتی نکردن آن دو با یکدیگر، با این اعتقاد که هر کس زودتر برای آشتی کردن پا پیش بگذارد، از ثواب بیشتری برخوردار می‌شود (صص ۱۸۲-۱۸۱، ۱۷۳، ۴۰، ۲۸۵)، صص ۱۸۴-۱۸۳.

پ. پیش‌گویی امام حسین (ع) درباره جایگاه شتر گم‌شده (۲۳۵، صص ۱۷۱-۱۷۰)، صص ۳۶۴-۳۶۳.

ت. افتادن کاسه از دست کنیز در حضور امام حسین (ع) و اینکه کنیز خطاب به امام حسین (ع) گفت: و الکاظمین الغیظ، و امام حسین (ع) فرمود: کُظْمْتُ غِیْظِي (صص ۴۲-۴۱، ۱۹۰-۱۸۹).

ج. حکایت در آتش سوختن یکی از قاتلان امام حسین (ع) به هنگام کم کردن نور چراغ، تا اینکه در نهایت در آتش سوخت (صص ۲۳۵-۲۳۶، ص ۳۶۵).

۶. خالی بودن بخش نتیجه‌گیری در پایان کتاب. گویی هدف نگارنده از آوردن این حکایات، پی‌گیری روند تحوّل و تطوّر نثر فارسی از قرن چهارم تا دوران قاجار بوده است.

*پی‌نوشت

دانشجوی کارشناسی ارشد زبان و ادبیات فارسی

کتاب الفتوح

ابن اعثم کوفی

حوادث و دوران

تاریخی آغاز

خلافت عثمان تا

خلافت هارون را

روایت می‌کند.

در این بخش، به

تفصیل، حکایاتی

با این عناوین درج

گردیده است:

بیعت خواستن

یزید از امام

حسین (ع)؛ ذکر

شکایت حسین بن

علی بر سر تربت

سرور عالمیان،

محمد (ص)؛

وصیت‌نامه حسین

بن علی به برادر

خود، محمد

حنفیه؛ ذکر ارسال

رُسل و رسایل

کوفیان به حسین

بن علی و ...

